

A FÖLDTUDOMÁNYI ISMERETTERJESZTÉS MESTEREI A MAGYAR FÖLDRAJZI TÁRSASÁG SORAIBAN

LÓCZY DÉNES

MASTERS OF GEOGRAPHICAL EDUCATION IN THE HUNGARIAN
GEOGRAPHICAL SOCIETY

Abstract

Several eminent Hungarian geographers also excelled in popularizing science. The Hungarian Geographical Society, founded in 1872, has been encouraging such activities from the beginning. By the volume and quality of popular geographical works, Jenő Cholnoky is the uncontested leading figure in this field, an equivalent of today's Sir David Attenborough. His guidelines on how to write a popular scientific book are still followed by many. The book series Library of the Hungarian Geographical Society, edited by him, was a high-quality selection of travel reports by the best of geographers. Cholnoky's lectures in the Society were also extremely enjoyable according to the reports of eyewitnesses – but, unfortunately, no moving pictures have survived of them. Before World War II Central and South-Asia were the primary destinations of Hungarian travellers. In the 1960s the greatest Hungarian globetrotter, Dénes Balázs, revived the traditions of travel book writing and published 26 travelogues from all parts of the world. Geologists, such as Árpád Juhász, also significantly contributed to the (not very rich) popular geographical literature of the recent decades. The legendary general secretary of the Society, Antal Nemerkenyi, restarted the popular magazine *A Földgömb* (The Globe) to create a forum for geographers (and non-geographers) who feel committed to spreading knowledge on the Earth. The magazine is now edited in the spirit of 'borderless geography', i.e. reports from all disciplines are published if somehow bound to geographical place. Experimentation with new forms of the dissemination of knowledge is inevitably needed.

Keywords: popular earth science, travelogues, book series, scientific magazines, lectures

Bevezetés

Az 1872-ben alakult Magyar Földrajzi Társaság legfőbb törekvése volt „... a földrajzi ismeretek terjesztése által a földrajzi tudomány iránt érdekeltséget gerjeszteni és különösen hazánk földrajzi viszonyainak kutatását és ismertetését előmozdítani” (Alapszabály, 1872). Feladatai közé tartozott különféle tudományos kutatások, felfedezőutak támogatása, eredményeik ismertetése, valamint a földrajz közoktatásban betöltött szerepének előmozdítása (GYURIS F. – GYÖRI R. 2023).

Másfél évszázad alatt sokat fordult a világ, többször változott a földrajz helyzete, elismertsége, de a Társaság jelenlegi alapszabálya is hasonló feladatokat szab meg a patinás társadalmi szervezet számára:

- az egyetemes földrajztudomány művelése, a hazai földrajzi kutatások elősegítése, eredményeinek a Társaság berkein kívülállók számára történő ismertetése;
- a földrajzi ismeretek széles körű (iskolai és iskolán kívüli) terjesztése;
- a magyar geográfusok tevékenységének társadalmi összehangolása és szakmai érdekképviselete;
- a határon túli magyar geográfusok, földrajztanárok szakmai tevékenységének elősegítése.

A Társaság újjáalakulása (1953) után az ismeretterjesztés fokozottan előtérbe került (Lóczy D. 2023). Már nem a földrajzi kutatások támogatása volt a legfontosabb feladat, hiszen ez inkább a Magyar Tudományos Akadémiához és az egyetemekhez tartozott.

A Társaság elsősorban tudománytörténeti kutatásokat (pl. a 100. évforduló alkalmából megjelent, SOMOGYI SÁNDOR és HAVASNÉ BEDE PIROSKA által szerkesztett, *Magyar utazók, földrajzi felfedezők* c. kötet, Tankönyvkiadó, 1973), valamint a régi expedíciók útvonalát újra bejáró utazásokat támogatott. Ilyen volt a GÁBRIS GYULA vezette, 1987-1988-as *Magyar Tudományos Afrika-expedíció Teleki Sámuel nyomában* (VOJNITS A. 1990) vagy az 1990 júliusában VLAGYISZLÁV GEORGIJEVICS KARELIN geofizikus kezdeményezésére megvalósított orosz–magyar *Sarki–Urál expedíció Reguly Antal nyomában* (KUBASSEK J. 1990).

A Társaságnak a tudomány terén jeleskedő képviselői – személyiségükkel összhangban – különböző mértékben járultak hozzá a földrajzi ismeretek népszerűsítéséhez. Az alábbi válogatás azokat a geográfusokat említi, akik alkatuknál fogva szépíróként is megállták a helyüket az ismeretterjesztésben. Útirajzaikkal, ország- és tájleírásaikkal maradandót alkottak – még akkor is, ha a tudományos életben korábban sem és ma sem értékeli az ilyen jellegű tevékenységet egyenrangúnak a tudományos kutatással.

Az első előadások

A Társaság tagjai és számos más érdeklődő nagy izgalommal várta 1874. október 14-én a Vigadó nagytermében megrendezett díszülést, amelyen KARL WEYPRECHT sorhajóhadnagy, JULIUS PAYER főhadnagy és KEPES GYULA (1847–1924) hajóorvos számolt be az osztrák-magyar északi-sarki expedícióról (WEYPRECHT, K. – PAYER, J. 1874). Utánuk szinte minden neves sarkutazó adott elő a Társaságban, többnyire alig egy évvel azt követően, hogy hazatértek felfedező útjukról: FRIDTJOF NANSEN (1861–1930) 1898-ban, OTTO NORDENSKJÖLD (1869–1928) 1909-ben, ERNEST SHACKLETON (1874–1922) és ROBERT PEARY (1856–1920) 1910-ben, ROALD AMUNDSEN (1872–1928) pedig 1912-ben. A sarkvidékek felfedezéséről szóló előadássorozat 1914. február 5-én zárult le, amikor EDWARD RATCLIFFE GARTH RUSSELL EVANS admirális, Mountevans l. bárója (1880–1957) számolt be a ROBERT FALCON SCOTT (1868–1912) vezette, 1910–1912. évi, tragikus kimenetelű brit déli-sarki expedícióról. A sarkvidéki kutatások történetét először HALÁSZ GYULA (1881–1947) foglalta össze (HALÁSZ GY. 1909).

Nagy érdeklődés kísérte egyéb nemzetközi híró utazók magyarországi látogatásait is. (Többnyire VÁMBÉRY ÁRMIN [1832–1913] fogadta őket, aki maga is világszerte ismert utazónak számított, a Brit Királyi Földrajzi Társaságban is adott elő.) 1883-ban a német-osztrák OSCAR LENZ (1848–1925) geológus marokkói, 1903-ban a svéd SVEN ANDERS HEDIN (1865–1952) és a brit szolgálatban működő STEIN AURÉL (1862–1943) belső-ázsiai és tibeti útjaikról tartottak előadást. Utóbbi 1909-ben még két alkalommal szerepelt az Uránia Tudományos Színházban, amelyről később lesz szó.

A Társaság saját rendezvényén a magyar utazók közül 1873-ban DÉCHY MÓR (1851–1917) a Monte Rosa megmászásáról, ERŐDI-HARRACH BÉLA (1846–1936) törökországi útjának tapasztalatairól beszélt. 1882-ben FARAGÓ ÖDÖN (1853–1925) császári tengerészeti vámigazgató Kínából hazatérve adott elő „második hazájáról”. 1904-ben HOPP FERENC (1833–1919) a vadonutj transzsibériai vasúton megtett, harmadik Föld körüli útjának élményeit osztotta meg a közönséggel.

Gazdag ismeretterjesztő munkássága volt BEREZ ANTALnak (1836–1908), az 1868–1878 között megjelent, Természet c. népszerű folyóiratnak alapítójának és szerkesztőjének, aki főtitkára volt a Magyar Földrajzi Társaságnak és titkára a Természettudományi Társulatnak. Mint a Földrajzi Közlemények főszerkesztője, kötelességének érezte, hogy rendszeresen tudósítson a nagyvilág földrajzi érdekességeiről, a külföldi földrajzi társaságok tevékenységéről.

Egzotikus vidékek földrajzának és kultúrájának népszerűsítője volt a 15 nyelvet beszélő ERŐDI-HARRACH BÉLA, 1893-tól 1904-ig a Társaság elnöke. Az 1888-ban megjelent, nagy sikert aratott, *A fáraók országában* című műve részletes képet ad a 19. századi Egyiptom építészetéről, képzőművészetéről, történelméről, földrajzáról, nyelvéről, természeti értékeiről és az ott élő emberek életéről (ELBIDA Projekt 2024).

Az első ismeretterjesztő monográfiák

Nem meglepő módon a Társaság berkein belül az alapító elnök, HUNFALVY JÁNOS (1820–1888) volt az első, aki népszerű műveket írt és előadásokat tartott (LÓCZY D. 2023). Kezdetben tényszerű leírásokat adott közre (Magyarország és Erdély képekben) a magyar és a német nyelvű olvasók számára. A *Magyar Birodalom természeti viszonyainak leírása* (1863–1865) nagyrészt a „térképszövegesítés” kategóriájába esik ugyan, tehát felsorolásokból áll. Oldalakon át sorol magasságmérési adatokat, de gyakran találhatunk benne érzékletes, szépirodalmi értékű leírásokat is, pl. az Erdélyről szóló részben a „Szemenik-Plessuva hegysorról”, egy ma is kevésbé ismert vidékről: „Mindjárt előttünk szép mellékvölgyek mentén bújó lombfa-erdőkkel fedett hegyhátak húzódnak DK-re a Néra felé. Jobbra a Plessuva és Kirsza-Máre nyúlakodnak fel tiszteletet parancsolólag; tövükön egyes rétekekkel ékesített fokozatos felsík terül” (HUNFALVY J. 1864, p. 204). SZABÓ JÓZSEF, a debreceni egyetem professzora a múlt magyar tudósairól 1980-ban megjelent lexikonban így értékeli: „Egyetemes földrajzának magyarországi kötete vitathatatlanul az első, az ország földrajzát színes, élvezetes, helyenként olvasmányos stílusban bemutató munka, amely ugyanakkor az addig elért legmagasabb tudományos színvonalat is jelentette” (SZABÓ J. 1980). Hunfalvy szorgalmazta, hogy népszerűsítő írások jelenjenek meg a Földrajzi Közleményekben, ezzel kívánta felkelteni a nagyközönség érdeklődését a földrajz iránt. Ezt a célt szolgálta nagy számú budapesti és vidéki előadása is. A kor szellemében írott tankönyvei azonban nem igazán szolgáltatták meg a középiskolás ifjúságot. A földrajz tantárgy korabeli követelményeihez igazodva inkább minél gazdagabb tényanyag közlésére irányultak, mintsem a gondolkodtatásra, az összefüggések felismerésének elősegítésére.

A magyar földrajz történetének legvitatottabb alakja, CZIRBUSZ GÉZA (1853–1920) is kivette részét a földrajzi ismeretek terjesztéséből. Még egyetemi tanári kinevezése előtt, kegyesrendi főgimnáziumi oktatóként jelentette meg BALBI ADORJÁN (az olasz Adriano Balbi, 1782–1848) „Egyetemes földrajzát a művelt közönség számára” (CZIRBUSZ G. 1893). Az eredeti kétkötetes olasz mű (Compendio di geografia universale) először 1806-ban, harmadik kiadásban 1840-ben látott napvilágot, ismeretanyaga tehát a század végére már alaposan elavulhatott. CZIRBUSZ nem is egyszerű fordítást kívánt közreadni, hanem – mint írja – „teljesen átdolgozta és tetemesen kibővítette” Balbi világleírását. A szöveg 7/8-ának bevallottan semmi köze nincs az eredetihez, az CZIRBUSZ tollából került ki.

Figyelemre méltó, hogy az 1893-ban megjelent első kötetben (Általános rész) néhány évvel korábban közzétett tudományos munkákból már idéz. *A klíma százados változása* alcím alatt megdöbbenve olvashatjuk JOSEPH ALPHONSE ADHÉMAR (1797–1862) francia matematikus és JAMES CROLL (1821–1890) skót természettudós csillagászati megközelítésű eljegesedési elképzeléseit, amelyek jóval megelőzik a szerb MILUTIN MILANKOVIĆ (1879–1958) cikluselméletét: „A klíma nem lehet változatlan, mert semmi sem állandó a Föld felületén. ... A klíma változása mellett csillagászati okok szólnak. Földünk pályájának minden eleme tudvalevőleg változik s a változás nem maradhat klimatikus eredmény nélkül. A központonkivüliség [t.i. az excentricitás], melynél fogva a földpálya kerülék,

nem kör, 5000 esztendő múltán éri el maximumát. ... A Föld tengely-állása, hajlási szöge [a tengelyferdeség] (67°) sem állandó, ... A földpálya nagy tengely (Absidenlinie) szintén változtatja helyzetét ...” (CZIRBUSZ G. 1893, p. 185). Ugyanakkor CZIRBUSZ nem szeretett volna állást foglalni a még be nem bizonyított elméletek helyességét illetően, ezért hangsúlyozza a besugárzás szerepét is: „A napfoltok 11 évi cyclosa annyira összevág az évi esőmennyiség nagyságának változásával, hogy Hátsó-India és Csina száraz éveit bizvást a Napnak foltoktól mentes időszakával lehet kapcsolatba hozni” (CZIRBUSZ G. 1893, p. 187).

A mű stílusáról, a használt terminológiáról megjegyzi: „...igyekeztem a stylusban lehetőleg elkerülni a neologia [nyelvújítás] szörnyetegeit s a technicus terminusokat a természetrajziak kivételével a népnél használatos vagy valamikor használt kifejezésekkel ... pótoltam” (CZIRBUSZ G. 1893, p. VI). Helyenként, pl. a folyóvizek leírásánál azonban úgy érezhetjük, ennek a „népies” fogalomhasználatnak a megértése már a korabeli olvasó számára sem volt könnyű: „A viznek van lengje, a hol a víz lenge hullámokat vet, limánja, forgója, tekergője, sugaja, hol a köveken megcsendül. Lehet szabados és rekesztes a víz, amaz nyílt, emez elkerített víz hely, lehet élővíz, lézengő és dögvíz (holtág, morotva), egyik folyik, más áll vagy alig észrevehetően folyik; van csendes habzó (patak) és hullámozó víz; folyó víz, sebes víz, sodró és rohanó víz; örvénylő, forgó, zubogó, derék és tekergő víz. Látnivaló, hogy a magyar nyelv elég gazdag a vízformák megjelölésében” (CZIRBUSZ G. 1893, p. 397).

Igazi újdonságokat olvashatunk viszont különleges stílusban pl. a nemzetek keletkezéséről az antropogeográfiai fejezetben: „Mindenütt heterogen elemek meghódítása és felszívásából lett a nemzet. ... A beolvasztás természetes vagy erőszakos úton történhetik. A dunántúli szlovén elemet felszűröskölte a magyarság, az oroszok erőszakosan oroszosították a leigázott ugor és mongol törzseket. Az oláhság szép asszonyai lassankint oláhhá teszik azt a vidéket, melyen terjeszkednek” (CZIRBUSZ G. 1893, p. 600). CZIRBUSZT egyese az emberföldrajz előfutárjának tartják (HAJDÚ Z. 2020).

Az ismeretterjesztés új formái a 20. század hajnalán

A századforduló fordulatot hozott az ismeretterjesztő programok megoldásaiban, megjelentek ugyanis a vetítettképes és a dramatizált előadások (LÓCZY D. 2023). Az 1899-ben a későbbi közoktatási államtitkár, MOLNÁR VIKTOR (1859–1918) által alapított Uránia Tudományos Színház különösen kedvező lehetőséget kínált a földrajzi ismeretek terjesztésére (Uránia, 2024). A századforduló környékén már 1200 tagot számláló Uránia Egyesület a műsorokat vidéki városokba is elvitte. A színház műsorában kiváló földrajzi előadások szerepeltek, néhányat CHOLNOKY JENŐ tartott, többek között *Küzdelem az északi pólusért* és *Magyarország földrajza vázlatokban* címmel. HAVASS REZSŐ (1852–1927) kedvenc témájáról, Dalmáciáról beszélt, IFJ. HEGEDŰS SÁNDOR (1875–1953) a korabeli Amerikát, CSUDÁKY BERTALAN (1870–?) az orosz Riviérát és a Kaukázust, BEDŐ BÉLA (1874–1939) és SCHNEIDER SÁNDOR Marokkót, TÓTH JENŐ (?–1946) a mesés Indiát mutatta be. Az előadások szövege és képei részben a szintén Uránia nevű tudománynépszerűsítő folyóiratban, másrészt a rendkívül népszerű Vasárnapi Ujság hetilapban jelentek meg.

Színarabszerű volt például 1907-ben GODA GÉZA (Grünfeld Géza, 1874–1954) és KRÁL MIKLÓS: *A tenger* c. három felvonásos álló- és mozgóképes bemutatója, a mai fogalmak szerint igazi látványos multimedia show. A tenger kincseit, veszedelmeit és örömeit egyaránt a nézőközönség elé tárta, dái jelenetekkel fűszerezve.

Az Uránia színpadán a természettudósoknak alaposan helyt kellett állniuk, hiszen az ottani előadók között többen neves irodalmárok, hírlapírók, színpadi szerzők voltak, mint pl. a Földrajzi Közleményekben is publikáló GYÖRGY ALADÁR (1855–1906) író, műfordító

vagy éppen BRÓDY SÁNDOR (1863–1924) drámaíró. Maga ERŐDI-HARRACH BÉLA szintén ismert volt műfordításairól.

Nagyszabású saját könyvsorozat

A Magyar Földrajzi Társaság talán legnagyobb hatású ismeretterjesztő „kampánya” közvetlenül a századforduló után kezdődött. 1902-ben ugyanis WODIÁNER ARTÚR, a Társaság aktív tagja könyvsorozatot indított *A Magyar Földrajzi Társaság Könyvtára* címmel (KIESZ R. 2022). A sorozat szerkesztője a Társaság elnöke, LÓCZY LAJOS (1849–1920), majd 1913-tól CHOLNOKY JENŐ (1870–1950) lett. A sorozat az ismeretterjesztésben is óriási tekintélynek örvendő SVEN HEDIN „Ázsia sivatagjain keresztül” című művével kezdődött, amely THIRRING GUSZTÁV (1861–1941) átdolgozásában jelent meg. Utána már magyar szerző monográfiája, A mennyei birodalomnak története következett, LÓCZY LAJOS tollából. A további 63 kötet címlapján megtalálhatjuk CHOLNOKY JENŐ, BAKTAY ERVIN (1890–1963), GUBÁNYI KÁROLY (1867–1935), STEIN AURÉL, HALÁSZ GYULA, ALMÁSY LÁSZLÓ (1895–1951), TEMESY GYŐZŐ (Hermann Győző, 1887–1977) és más utazók nevét. A sorozat 1943-ban szűnt meg.

Cholnoky Jenő és kora

A 20. század első évtizedeiben egyéb szempontból is CHOLNOKY JENŐ volt a földrajzi ismeretterjesztés legkiválóbb alakja, mondhatni Sir DAVID ATTENBOROUGH-hoz mérhető sztárja. 1896–1897-ben tett kínai utazásáról „*A sárkányok országából*” c. regényes útirajzában számolt be. Már a bevezetőben kifejti, hogy nem szigorúan tudományos ismertetést szeretne nyújtani. Megfogalmazza a népszerű tudományos irodalom azóta is érvényes „receptjét”: „Tisztán a tudományos eredmények felsorolása azonban száraz dolog lett volna, amit nagyon kevesen olvasnának el. Fűszerezni kellett ezeket a dolgokat változatos epizódokkal, mulatságos és érdekes eseményekkel ...” (CHOLNOKY J. 1900, p. XI.). Ezt a megoldást alkalmazza pl. akkor is, amikor a Jangce menti kirándulás élményei közé szöve mutatja be – mérnökhöz illő precizitással, de közérthetően – a kínai árvízvédelem és belvízi hajózás sajátosságait (CHOLNOKY J. 1900, pp. 120–129.)

Mennyit változott a népszerű tudományos stílus az 1890-es és az 1930-as évek között? A két nagy ellenlábás, CZIRBUSZ GÉZA és CHOLNOKY JENŐ világföldrajzának kiválasztott, egymásnak megfelelő regionális fejezeteit összehasonlítva talán fényt deríthetünk erre. (Természetesen a természeti és a társadalmi-gazdasági viszonyok leírásai között a két szerző egyéniségéből, szemléletéből, érdeklődéséből adódó eltérések alkalmanként még jelentősebbek.)

Hogyan mutatja be CZIRBUSZ 1893-ban az USA Oregon államát (erősen rövidítve)? „Climája ... a nyugoti felében nyirkos, egyenletes, keleti felében száraz, szertelenségekbe csapongó. ... Termő felületének 70%-a erdőség. ... Oregon erdei oly nagyszerűek, a minő elbájoló tájainak szépsége. Eddig minden utazó föltétlen dicséreteket mond az ország gyönyörű sceneriájáról, kivált a Willamette-völgy magasztalásával nem birnak betelni. ... Állattenyésztésre kitűnő vidék. ...[A]z oregoni lazac az europait a világpiacszról teljesen kiszorítja. Salem, új városka 1500 l. [a] Willamette mellett, az állam fővárosa. ... Portland új város és már fontos kereskedelmi piac, 46.358 l. ... Astoria, Portland tulajdonképeni kikötője, az állam pálinka- és gab[o]nakereskedésének főhelye. Közéleben, úgy mint Californiában is, óriási fenyűk (mammuth-fák, wellingtoniák) találhatók. Albany,

Portlandtól délre, egyetemmel.” (1938-ban az Albany College-ot Portlandba helyezték át.) „Jacksonville az aranyvidék központja (CZIRBUSZ G. 1893, p. 486).”

CHOLNOKY az erdőgazdaságot Washington államnál tárgyalja, Oregon címszó alatt csak utal rá. Kisebbségi terjedelemben foglalkozik az egyes államokkal, mint Czirbusz és érdekes módon jóval kisebb jelentőséget tulajdonít Oregonnak, elsősorban közlekedés-földrajzi helyzetét elemzi. „A földművelés gyönyörűen virágzik a Szegély-völgyben, a Willamette-folyó vízvidékén. Igazi jó kikötő csak a Columbia torkolata, itt fejlődött ki az állam legnagyobb városa, Portland (301,815 l.)” (Portland lakossága tehát négy évtized alatt megnégyszereződött.) „... de persze ma már a nagy óceánjáró gőzösök eddig nem tudnak, de nem is szeretnek feljönni, hanem inkább közvetlen a torkolatban, Astoria kikötővároskában állnak meg, mintegy Portland kikötő-külvárosa előtt.” (A Portland és Astoria közötti távolság közúton 156 km! Ez talán még Amerikában is túl sok egy „külváros” számára.) „A Willamette-folyón felfelé van Salem, az állam fővárosa (26,266 l.) (CHOLNOKY J. 1937, p. 361).” (Szintén alaposan megszaporodott népességgel.)

CHOLNOKY földtudományi ismeretterjesztő munkásságának terjedelmével és minőségével, könnyed stílusával senki sem vetekedhet a magyar geográfusok közül. Tulajdonképpen tankönyveit is népszerű, közérthető stílusban írta, de tudományos monográfiáiban kifejezetten a művelt nagyközönséget célozta meg – tanítani és szórakoztatni egyaránt akart.

Hihetetlenül termékeny szerző (53 saját könyv, 470 írásos közlemény) és szuggesztív előadó volt, aki tömegesen nyerte meg az érdeklődőket a társasági tagságnak (RYBÁR O. 2023). De ezt csupán a szemtanúk elbeszéléseiből tudjuk, nekik kell hinnünk, hiszen egyetlen filmkocka se maradt fenn előadásairól.

Az Athenaeum részvénytársaság *A műveltség könyvtára* sorozatában még 1913-ban megjelent *A világegyetem – A Föld és a csillagvilág fizikai tüneményeinek ismertetése* c. kötet túlnyomórészt CHOLNOKY műve, csak a csillagászati részt írta KÖVESLIGETHY RADÓ. Már az 1. rész (A levegő) is megmutatja CHOLNOKY sajátos humorát, amellyel itt éppen a légnyomás-ingadozás hatását kívánta érzékeltetni: „Az aneroidhoz nagyon hasonló időjós a tyúkszem is. Bocsanatot kérünk, hogy ilyen igénytelen «műszert» is felemlítsünk, de ez a nyomorult kis bőrkeményedés úgy belejátszik az ember életébe, annyi keserves órának az okozója, hogy érdemes róla legalább is tudomást szerezni. ...Ha a légnyomás nő, akkor összesajtolódik a tyúkszem belsejében levő levegő s a kis göcs nyomása környezetére megcsappanik. Ezért lehet némileg következtetni belőle a rossz időre (CHOLNOKY J. 1913, p. 104).”

Legismertebb és legnagyobb példányszámban, a Singer és Wolfner Rt. által kiadott népszerű művei *A Föld titkai* sorozatba tartoznak, s az ismeretterjesztés csúcsát képviselik: *A napsugár diadala*, *Az ember drámája*, *Az Egyenlítőtől a Sarkvidékig* (1930), *A tenger* (1931). A Franklin Társulat 1940-ben jelentette meg *A csillagoktól a tengerfenéig* c. négykötetes monográfiáját. *Az ember drámája* bevezetésében olvashatjuk hitvallását a földrajzról: „...[N]incs szebb és nincs hasznosabb tudomány a földrajznál. Valósággal koronája minden tudásunknak, mert hisz minden tudomány eredményét értékesítenünk kell benne ...” (CHOLNOKY J. 1930, p. 10.). Ez a mű az ember és a természet viszonyának legérthetőbb összefoglalása – természetesen a kor tudományos ismereteinek szintjén. A folyószabályozás előtti Tisza-ártérrel ezt írja: „A Tisza korlátlanul kanyargott ezen a széles, alacsony síkságon. ...[A]z áthatolhatatlan bozót és mocsári növényzet sűrűjében ...Szegénylegényeknek nagyon jó búvóhely volt. Ki kereste volna őket ott a vízitők, a sulyom, a tavirózsa meg a rózsaszínfürtös fűzény rejtett világában? Köröskörül, a vize nyős réten a szilaj marha legelészett, hisz árvíz után olyan fű nőtt ott, hogy derékig ért. Hosszú aszály után sem sült ki itt annyira a fű, mint egyebütt, mert mindig volt a talajban még rezervált nedvesség. Bezzeg a Hortobágy akkor nem volt olyan sárga, szikes pusztaság, mint ma, hanem oly gyönyörű, üdezőld fű és nádas lepte el, hogy azon bizony

a szilajmarha elbújhatott a harácsoló török hordák elől hozzáférhetetlen nádasrengetegekbe” (CHOLNOKY J. 1930, p. 203.). Leírása bizonyíték arra, hogy mérnök létére is ökológusként gondolkodott.

CHOLNOKY földrajz iránti lelkesedését sokan osztották. Közéjük tartozott KARL JÁNOS (1891–1956), akinek tankönyvei kimondottan nagy népszerűségnek örvendtek, egyetlen útleírása azonban kevéssé. TURZSA JÁNossal balkáni földrajzi expedíción, TELEKI PÁLlal finnországi, CHOLNOKY JENŐvel olaszországi tanulmányúton vett részt. Emlékeit és benyomásait könyvben dolgozta fel, amely *Idegen tájakon* címmel, mely 1930-ban jelent meg Aradon. Ez remek, sajtószerű stílusú munka. A finn tajgán gyűjtött tudományos megfigyeléseinek és személyes élményeinek tálalására jellemző ez a részlet: „Dús har-matcseppek csillognak a Vaccinium kemény levelein. Itt-ott a pirosvirágú Pubus fehér Ledum palustre s az ugyancsak piros Andromeda virágai integetnek felém. Szinben és virágfajokban hihetetlenül szegények az északi erdők! Járók-kelek. A szúnyogok raja zümmög, a távolból a kakuk hangját hallom. Csizmám besüpped. Mi van itt? Félrehúzom a mohtakarót s alatta régen ledőlt fenyőnek elkorhadt törzsét találok. Míg az előbbi típusú erdőben a fák a szabad levegőn korhadtak, addig itt kidőltük után rögtön ellepi őket a dús mohtakaró” (KARL J. 1930).

Valamivel később másik kiemelkedő orientalistánk, GERMANUS GYULA (1884–1979) regényes útirajzzá, ismeretterjesztő regénnyé dolgozta fel felesége, G. HAJNÓCZY RÓZSA 1929–1931 között vezetett indiai naplóját. A Bengáli tűz című könyvnek is megvan a maga sorsa: 1944-ben nyomták ki, számos példánya Budapest ostroma közben megsemmisült. A szinte letehetetlenül izgalmas, szépirodalmi értékű párbeszédekkel színesített beszámoló világháború után évtizedekig egyedül elégítette ki a magyar nyelven olvasó művelt nagyközönség India egzotikus világa iránti érdeklődését.

Számos megindító vagy rémisztő, elsősorban néprajzi részlete közül kitűnnek a különböző indiai szertartások, ünnepek leírásai. A színek ünnepének hangulatát így adja vissza a szerző (vagy a szerzők?): „Telihold napja van, egész India örvend a «holi» karneválnak. Krisna legédesebb dallamát fújja ma fuvalóján, és táncra perdül a megittasult világ. Siva isten ezen a napon magas máglyát gyújtott, elégette rajta Kámát, a szerelem istenét, aki zavarta suttogó csábításával csendes meditációját. ... A «phalgu» vörös porral hintették be egymást a diákok. Szétmázolták arcukon, testükön, vastagon szórták a lányok beolajozott fekete hajára, az onnan lepergett fehér ruhájukra. ...Láng, tűz és indulat a holi ünnep kísérőzenéje. ...Este durrogtak a rakéták, a könyvtár előtt elégettek egy kitömött szalmabábut: így ég el a szerelem a szenvedély tüzeiben!” (G. HAJNÓCZY R. 1944, p. 382.)

Tudománynépszerűsítő folyóiratok

Az 1920-as években új folyóirat is szolgálta a földrajz iránt érdeklődők tudásszom-jának csillapítását. 1920-ban a Magyar Néprajzi Társaság Emberföldrajzi Szakosztálya karöltve a magyar királyi Ferencz József Tudományegyetem Földrajzi Intézetével és a Szegedi Alföldkutató Bizottsággal KOGUTOWITZ KÁROLY (1886–1948) szerkesztésében megjelentette a *Föld és Ember* című „tudományos szemlét”, amelyet 1930-ig adtak ki. Leginkább a hazai föld kutatási eredményeinek bemutatását tekintette feladatának. A nemzetközi településföldrajzi és néprajzi tanulmányokra kritikusan reflektáló írásokat, valamint helységnévtani fejtegetéseket is közölt – egyebek között HORGER ANTALTól.

1929-ben MILLEKER REZSŐ (1887–1945) *A Földgömb* néven havonta kiadott tudományos ismeretterjesztő magazint alapított Debrecenben. A folyóirat egyre népszerűbb lett, olvasóinak száma igen gyorsan gyarapodott. 1934-ben MILLEKER REZSŐ a Magyar Földrajzi

Társaságnak adományozta a megjelentetés jogait és feladatát. Ezután *A Földgömböt* Budapesten BAKTAY ERVIN és KÉZ ANDOR (1891–1968) szerkesztették, az Élet Irodalmi és Nyomda Rt. adta ki. *A Földgömb* előfizetőinek beléptetésével 1931-re a Társaság taglétszáma elérte a csúcst, 8500 fölé emelkedett, majd a háborús készülődés időszakában újra csökkent, 2000 alá esik esett vissza. A második világháború után hosszú ideig nem jelent meg új lapszám.

Ismeretterjesztés az újjáalakult Földrajzi Társaságban

A világháború előtti idők földrajzi irodalmának legkiválóbb folytatója BALÁZS DÉNES (1924–1994) volt. 1958-tól nagy áldozattal járó, részben magányos tanulmányutakat tett a Föld legtöbb országába. Első fontos külföldi expedíciója során bejárta Kína karsztvidékeit, meglátogatta az ottani barlangokat. Gondosan összeállítva útjainak leltárát, megállapította, hogy összesen 14 nagy utazás során 32 év alatt 983 051 km-t hagyott maga mögött, ebből 22 549 km-t gyalogosan, 507 781 km-t busszal, vonattal vagy autóval, 359 160 km-t a levegőben, repülön, 93 561 km-t pedig vízen, hajóval vagy csónakkal tett meg (BALÁZS D. 1995). Összesen 26 ismeretterjesztő útleíráskötete jelent meg. A legismertebbek Indonéziába, a Szaharába, a két amerikai kontinensre, Alaszkától a Tűzföldre, a Fülöp-szigetekre, a Galapagos-szigetekre, Dél-Afrikába, Amazóniába és Délkelet-Ázsiába kalauzolják el az olvasót.

Mint geográfus kutató, elsősorban a különböző éghajlati viszonyok hatását vizsgálta a karsztos formakincsre, eredményeit népszerű formában útleírásaiba is belefoglalta. Megalapította a *Karszt és Barlang* (1956) nevű szakfolyóiratot. Az érdeklődésű *Magyar Földrajzi Múzeum* létrehozásával (1983) és a *Földrajzi Múzeumi Tanulmányok* (1985) megindításával is szolgálta a magyar földrajztudomány történetének megismertetését. A Földrajzi Múzeum negyedszázados jubileumára készült az *Útkeresők: Magyar utazók és földrajzi felfedezők* című, reprezentatív kiállítású kötet (KUBASSEK J. 2008), amely több mint 40 utazó életrajzát közli.

Nehéz választani a sok érzékletes, tudományos tartalmú leírás között. A természetföldrajzi tényezők tárgyalását követő történelmi áttekintésekben és a jelenlegi társadalmi viszonyok bemutatásában mindenütt érezzük a szerző együttérzését a meglátogatott népekkel, legyenek azok az Indonéz-szigetvilág törzsei vagy a bantuk a Zambézitól délre. Akár nincstelen bennszülöttel, akár helyi hatalmassággal találkozott, mindig együttérzéssel emlékezett meg róluk írásaiban.

A középiskolák tanulóinak szánta *A sivatagok világa* (1982) és *Az őserdők világa* (1990) c. egy-egy természetföldrajzi övezetet (biomot) tárgyaló munkáit. A Namib-sivatag pozsgás növényeiről, az „élő kövekről” (Lithops nemzetség) írja: „Annyira hasonlítanak az apró kődarabokhoz vagy a kavicsokhoz, hogy alig lehet megkülönböztetni őket egymástól. A kő vagy kavics alak nem más, mint egy vagy két húsos levél (BALÁZS D. 1982, p. 125).” A szöveges magyarázatokat a szerző saját fényképfelvételei, vázlati alapján készített igényes térképek, ábrák illusztrálják.

A Móra Ferenc Ifjúsági Könyvkiadó további kiadványai is magas szinten művelik a földrajzi ismeretterjesztést. A *Képes földrajz* c. könyvsorozat (szerkesztője: D. NAGY ÉVA) tanulók nemzedékeivel szeretettette meg ezt a tantárgyat. Ausztráliáról és Óceániáról (1967) KOROKNAY ISTVÁN (1908–1984), Afrikáról (1969) SEBES TIBOR (Schlager Tibor, 1929–2011), Észak-Amerikáról (1971) PROBÁLD FERENC (1941–), Magyarországról (1971) TÜSKÉS TIBOR (1930–2009), Dél-Amerikáról (1972) VÉCSEY ZOLTÁN (1892–1984), a Szovjetunióról (1977) KOMORNIK FERENC (1934–), Ázsiáról BALÁZS DÉNES és SEBES TIBOR

(1983), Európáról (1983) SZABÓ JÓZSEF (1940–) készített színvonalas összeállítást – a kor színvonalának megfelelő minőségű, de bőséges mennyiségű illusztrációkkal.

Életem – utazásaim (1995) című, poszthumusz visszaemlékezéseiben BALÁZS DÉNES így fogalmazta meg tanácsait a fiatalság számára: „Az utazás, világjárás ... nem lehet öncél, mindannyiunk javát kell hogy szolgálja. Igyekeztem felvértetni magamat a geográfia kutató eszközeivel, hogy megfigyeléseim, vizsgálódásaim a tudományok számára is érdekesek, hasznosak legyenek (BALÁZS D. 1995, p. 11.)”...[M]eg lehet találni azokat a helyes célokat, melyekért érdemes időt, erőt áldozni. Ilyen lehet a természet és a környezet védelme, mely mind több önzetlen, elhivatott segítőtársat igényel (BALÁZS D. 1995, p. 474.).”

KUBASSEK JÁNOS (1957–) életműve szinte egyenes folytatása példaképének, Balázs Dénesnek, múzeumigazgatóként és a magyar utazók életművének felderítésében (*Útkeresők. Magyar utazók és földrajzi felfedezők*, 2008) egyaránt. *A Szahara bűvöletében* (1998) c. könyvében ALMÁSY LÁSZLÓ, *A Himalája magyar remetéjében* (1999) KÖRÖSI CSOMA SÁNDOR nyomában jár. Útikönyvein kívül útirajzokat jelentetett meg Sri Lankáról (*A veddák földjén – Sri Lanka szigetén*, 1989) és Tajvanról (*Tájjunok Tajvan földjén*, 2003). Széles körű történelmi és földrajzi ismereteit tükröző előadásai rendkívül népszerűek.

A magyar orientalista hagyományok méltó folytatója BÁRDI LÁSZLÓ (1932–), az antik lovasnomád népek eredetének és vándorlásának kutatója. Ezzel kapcsolatban 31 kutatóutat tett Kínában, továbbiakat pedig Ázsia egyéb országaiban (India, Nepál, Mongólia, Törökország, Szibéria, Sikkim). Ismeretterjesztő tv-filmsorozatok közreműködője ill. szövegírója. Könyvei Belső-Ázsia és Kína történetével, földrajzával, néprajzával foglalkoznak (*Az ősi Selyemút világa*, 2003; *Kína, a letűnt istenek birodalma*, 2007). Egyik művének címe (*Homokba temetett karavánutakon*, 2005) egyértelműen STEIN AURÉLra utal, így nem hagy kétséget afelől, kinek a stílusát követi. A dunhuangi Jáde-kapuhoz érve így ír: „A Selyemút már Dunhuangnál kétfelé ágazott. Északkeleti ága északról került meg, délnyugati ága pedig délről a rettegett Takla-Makánt. A délnyugati ág itt, a Jadekapunál szakadt el végleg a biztos karavánutaktól, innen már csak a reményesség tartotta bennük a lelket. Még a kínai hadsereg védelmezésére sem számíthattak, itt voltak az utolsó végvárak, az utolsó őrtornyok, az utolsó garnizonok. ...[C]sak a szerencséjükben és a Gondviselésben bízhattak. Nem csoda, hogy szaporodtak a barlangtemplomokban a fogadalmi szentélyek, meg a szerencsés visszatérés után a hálaadó áldozatok” (BÁRDI L. 2005, p. 123.).

JAKUCS LÁSZLÓ (1926–2001) szegedi egyetemi tanár, a karsztkutatás nemzetközi téren is elismert alakja az ismeretterjesztésben is jeleskedett. Ismeretterjesztő könyvek és cikkek ragyogó tollú szerzőjeként, ill. mint a Magyar Földrajzi Társaság Szegedi Osztályának elnöke emlékezetes népszerűsítő tevékenységet fejtett ki (CSIZMADIA N. 2001). Utánozhatatlan stílusú egyetemi órái a hallgatók körében rendkívül kedveltek voltak. Karsztkutatásainak, barlangfelfedezéseinek élményeit a *Szerelmes barlangjaim* című könyvében (1991) foglalta össze. Ez a kötet a tudományos barlangleírások mellett emberi történeteket, sorsokat szépirodalmi stílusban ábrázoló, igazi remekmű, csakúgy, mint elődei, a *Felfedező utakon a föld alatt* (1959), a *faggyúfáklyás expedíció* (1962) vagy a *Cseppkőország mélyén* (1964). A vezető geográfus professzorok közül talán mindmáig JAKUCS LÁSZLÓ ismeretterjesztő munkássága a legnagyobb terjedelmű a II. világháború után.

„Főállású” ismeretterjesztő volt viszont a geográfus ROCKENBAUER PÁL (1933–1987), a magyar televíziós természetfilmezés egyik megteremtője, legendás alakja. A Tudományos Ismeretterjesztő Társulat (TIT), majd a Magyar Televízió munkatársa. Utazásairól nagy sikerrel adott elő a Magyar Földrajzi Társaságban. Emlékezetes filmsorozatai: *A nap-*

sugár nyomában (1973), *Magyar tájak* (1973–1975), még inkább a *Másfélmillió lépés Magyarországon* (1979), valamint az *...és még egymillió lépés* (1986). Klasszikussá vált, *Amiről a térkép mesél* című könyve számos földrajzi érdekességet, meglepő névmagyarázatot közöl olvasmányos formában. 1986-ban jelent meg a 3. kiadása.

JUHÁSZ ÁRPÁD (1935–) geológus 1997-ben a frissen induló TV2 gyermek- és ifjúsági műsorainak főszerkesztőjeként kezdett dolgozni, 1999-től a csatorna tanácsadója. Kiemelkedő szerepe volt a lemeztektonikai elmélet népszerűsítésében akkor, amikor egyetemi körökben még egyáltalán nem volt ez elfogadott teória. Később egyre több kifejezetten földrajzi tárgyú művel (*Észak-Amerika*, GALÁCZ ANDRÁS paleontológussal [1944–] a *Kontinensről kontinensre* sorozatban, 2001; *A kék bolygó vándora*, 2009; *Gleccserek, a Föld hőmérői*, 2012) jelentkezett, természetvédelmi tv-műsorokat (Natura) szerkesztett, ismeretterjesztő filmeket (*A gránitszirtek szigetén*, 1992; *Elrejtett tájak*, 1995) készített. Mindennek elismeréseként a Földrajzi Társaság 2011-ben tiszteleti tagjai közé választotta.

VOJNITS ANDRÁS (1941–2021) geográfus végzettségű lepidopterológus (lepkeszakértő) volt, a tudományos Afrika-expedíció (1987–1988) résztvevője. Számos földrajzi ismeretterjesztő mű írója, a Kossuth Kiadó *Kontinensről kontinensre* sorozatában az *Afrika* (2000), az *Ausztrália és Óceánia* (2002), valamint az *Óceánok – Sarkvidékek* (2003) köteteké. (A sorozat 2002-es Ázsia kötetének szerzői GALÁCZ ANDRÁS és MICZEK GYÖRGY [1942–].) Vojnits András *Zeusz trónja – A föld hegységei* és a *Bolygónk tüdeje. A Föld erdősegei* című művei 2004-ben jelentek meg.

NEMERKÉNYI ANTAL (1952–2005) korai haláláig az ELTE természetföldrajzi tanszékén oktatott (1979–2005). Kutatásai elsősorban vulkánmorfológiai és környezetvédelmi jellegűek, német és angol nyelvtudása révén kitűnő nemzetközi kapcsolatokat épített ki. Tankönyvíróként és a földrajzi ismeretterjesztésben is kiemelkedő munkássága. Ő írta a Kossuth Kiadó *Kontinensről kontinensre* c. könyvsorozatának *Európa* kötetét (2000), amely fő művének számít, és a Cartographia *Észak-Magyarország* útikönyvét (2002). *A Földgömb* folyóirat újraindítója (Farkas Péterrel, 1999), haláláig főszerkesztője. A Társaság főtítkára (1993–2005), tíz sikeres vándorgyűlés és külföldi szakmai kirándulás szervezője, vezetője. Kiváló előadásait nyugodt, kiegyensúlyozott stílusban tartotta. Puhaleptű járásával hallgatóitól kiérdemelte a Rózsaszín Párduc becenevet. Írásban kedvelte a „barokkos” szerkesztésű körmondatokat, amit – fanyar humorával együtt – az egyik utolsó művéből, a dinári karsztvidék bemutatásából vett idézet támaszt alá: „Aki nyár derekán vagy őszi elején jár a dalmát partok és szigetek poljéin, nehezen érti meg, vajon miért árválkodnak a teljesen száraz poljék alján vízmércék, s vajon mi célból kötöttek ki egy csónakot a száraz fenékű polje egyik göcsörtös fájához. Aki viszont átéli azt a páratlan, habár az ottaniak által már nem annyira kedvelt élményt, amikor a források száján előtör a hetek óta a mélységi járatokban áramló karsztvíz, s előntéssel fenyegeti a mezőt, azonnalmód megértheti az odaadó figyelemmel a vízmércéket leolvasó parasztok aggodalmát, sőt még a gabonátábla peremén egy magányos fához kötött csónakot is ... (NEMERKÉNYI A. 2004, p. 18.)”

NAGY BALÁZS (1969–) periglaciális és glaciális geomorfológus, az ELTE docense a „határtalan földrajz” szellemében szerkeszti *A Földgömböt*: bármilyen tudományághoz tartozó, helyhez köthető téma helyet kap a lapjain. A stílus is egyszerűsödött, a mai újságírás nyelvezetéhez igazodik. A magazin jelleget a professzionális színvonalú fényképek dominanciája hangsúlyozza. Állandó munkatársai közé tartoznak az ELTE oktatói. Természetföldrajzi témákkal rendszeresen jelentkezik a lapban TELBISZ TAMÁS (1973–), társadalomföldrajzi cikkeket pedig BOTTLIK ZSOLT (1966–) közöl. NAGY BALÁZS antarktiszi expedíciójáról népszerű stílusban számol be az *Olvadó jövő* című, FIAR SÁNDORRAL együtt írt könyvében (2004).

NÉMETH GÉZA (1954–) közel negyven éves újságírói pályafutása alatt több száz cikket írt a *Természet Világába*, több tucat interjút készített a hazai és nemzetközi földtudományok jeles személyiségeivel. Világutazói tapasztalatait ismeretterjesztő könyvekben (*Föld körüli csavargásaim*, 1993; *Fél lábbal a csúcson*, SZENDRŐ SZABOLCCSAL, 1997; *Utaz és világ*, 2001; *Túl nagy a világ*, 2006; *Sör jégkockával – Bevezetés más világokba*, 2016), jelenleg pedig blogokban teszi közzé. Műveinek tudományos színvonalát 2001-ben Akadémiai Újságírói Díjjal ismerték el.

LERNER JÁNOS (1952–) a Társaság Expedíciós Szakosztályának elnöke. A *Kontinensről kontinensre* sorozat *Dél-Amerika* kötetének szerzője (1999). A *Világutazók atlaszában* (2006) tanácsaival útmutatásul szolgál a nyomaiban járó utazóknak. 2016-ban filmet rendezett A természetfilmezés kulisszatitkairól. Ma már fia, LERNER BALÁZS (1978–) is ismert természetfilmes.

A vidéki osztályok tagjai közül Szegedi Tudományegyetem oktatói, KARANCSI ZOLTÁN (1964–) és SZILASSI PÉTER (1969–) szintén lelkes világutazók. Élményeiket gazdagon illusztrált útirajzokban (SZILASSI PÉTER: *Varázslatos Etiópia – Utazás geográfus szemmel*, 2025), fotókiállításokon és ismeretterjesztő előadásokon egyaránt közreadják.

Még néhány „elfeledett” név a közelmúltból

Pár évtized elmúltával már feledésbe merül a társtudományok azon elhivatott, sokoldalú és jó tollú művelőinek ismeretterjesztő munkássága, amely jó ideig szinte kizárólagos magyar nyelvű forrása volt a korszerű földtudományi ismereteknek.

RÁDAI ÖDÖN (1927–2004) a hazai könnyűbúvárkodás legendás személyisége volt. 1954 őszén KESSLER HUBERT (1907–1994) barlangkutató támogatásával először merült oxigénes készülékkel. 1957-ben tartotta meg első ismeretterjesztő előadását, amit az elkövetkező 15 évben még több mint 700 követett (NÁSFAY B. 1993). Népszerű könyvei a búvárkodásról (*Kalandok a tenger mélyén*, 1963), a légifényképezésről, a régészetről (*Régészek a víz alatt és a levegőben*, 1990), valamint egzotikus utazásairól (*Háromfejű elefánt napernyővel*, 1986) szólnak. A barlangi búvárkodásról szól KESSLER HUBERT és MOZSÁRY GÁBOR *Barlangok útjain, vizein* (1985) című izgalmas könyve is.

A Gondolat Kiadó *Világjárók* sorozata 1959–1990 között széleskörű társadalmi igényt igyekezett kielégíteni – ám korántsem egyenletes színvonalon. A magyar szerzők egy részénél hiányzott a CHOLNOKYÉHOZ hasonló kiérlelt koncepció vagy a földrajzos szemlélet.

Földrajz szakos tanári végzettségű szakíróként a földtudományok és a csillagászat kiemelkedő népszerűsítője volt az 1970-es és 80-as években az *Élet és Tudomány* belső munkatársa, majd rovatvezetője, HÉDERVÁRI PÉTER (1931–1984). A természeti folyamatokat mindig kulturális vonatkozásaikkal együtt mutatta be. Ennek kitűnő példája az *Amiről a Föld mesél* (1967) és az *Évezredek, vulkánok, emberek* (1981) című könyve is.

KÖHÁTI ATTILA (1938–1977) geológus, a Magyar Televízió szerkesztője sokoldalúságára jellemző, hogy bányageológusi működése mellett a budapesti Operaház basszistája is volt (1965–1967). A televízió szabadegyeteme keretében népszerű adássorozatot szerkesztett. Szerkesztésében jelent meg *A változó Föld* c. kötet (1977). Halála után látott napvilágot az *Úrkutatás a Föld szolgálatában* című könyve (1979).

A felsoroltakon kívül még több tucatnyi szerzőt is lehetett volna említeni az ismeretterjesztés témakörében. Megállapíthatjuk, hogy a földrajzot népszerűsítő munkák szerzői ugyanolyan lényeges módon hozzájárultak tudományunk tekintélyének emeléséhez, mint – az általában magasabbra értékelt – szaktudományi eredményeket elért kutatók alkotásai.

Az ismeretterjesztés 21. századi formái felé

A múltat magunk mögött hagyva, forduljunk most a jövő felé. A számítógépes korban nem csak a közölt információk tartalma, hanem optimális terjedelme is megváltozott. Vaskos monográfiák, hosszú tanulmányok helyett gyorsan „megemészthető” rövid hírekre van szükség. Térkép nélkül viszont nehezen érthető a földrajzi információ. A költséges módon előállítható nyomtatott térképeket és színes fényképeket egyre inkább az online illusztrációk váltják fel, amelyeket rövid magyarázó szöveg kísér. A Magyar Földrajzi Társaság eddig még nem tudta kiaknázni az információ áramoltatásának korszerű lehetőségeit, de a 2025-ben hivatalba lépő új vezetés remélhetőleg több figyelmet fordít rájuk, pl. online hírlevél rendszeres kiküldését tervezi.

Mint köztudott, anyagi okokból a *Földgömb* 2024 óta már nem jár illetménylapként a Társaság tagjainak. Ugyanakkor továbbra is fennáll az igény – a *Földrajzi Közlemények* mellett – a „könnyedebb” és interaktív kommunikációra a vezetőség és a tagság között. A közösségi médiák, talán elsősorban a Facebook új lehetőséget kínálnak az ilyen, szinte folyamatos kapcsolattartásra, a földrajzi újdonságokról szóló online hírek azonnali megosztására vagy kivonatolására, magyarázatára.

Nem biztos azonban, hogy a digitális világ teljesen feleslegessé teszi a könyvek kinyomtatását. TÖRÖK ZSOLT GYÖZÖ térképész (1960–), aki már írt egy regényes életrajzt (Salaam Almásy, Almásy László életregénye, 1998), térképtörténeti témájú újabb művében (TÖRÖK Zs. Gy. 2025) megidézi KOGUTOWITZ MANÓT és képzeletbeli párbeszédet folytat vele. Hogy ez az új műfaj sikeres lesz-e, elsősorban az ifjú olvasók körében, hamarosan kiderül.

A társasági élet fenntartása, élénkítése érdekében a jövőben is elengedhetetlen a személyes találkozás, a tudományos élet és a földrajzoktatás új fejleményeinek megvitatása, az ötletbörze, az újdonságok (természeti és társadalmi-gazdasági változások) helyszíni megismerése, tehát vándorgyűlések és szakmai tanulmányutak szervezése is. A nehézséget az jelenti, hogy ezeket a rendezvényeket olyan tartalommal töltsük meg, hogy résztvevőik számára megérje az idő- és az anyagi ráfordítás.

LÓCZY DÉNES

PTE TTK Földrajzi és Földtudományi Intézet, Pécs

loczyd@gamma.ttk.pte.hu

IRODALOM

- BALÁZS D. 1982: A sivatagok világa. Móra, Budapest. 251 p.
BALÁZS D. 1990: Az őserdők világa. Móra, Budapest. 184 p.
BALÁZS D. 1995: Életem – utazásaim. Magánkiadás, Érd. 504 p.
BÁRDI L. 2003. Az ősi Selyemút világa. Masszi Kiadó, Budapest. 191 p.
BÁRDI L. 2005. Homokba temetett karavánutakon. Masszi Kiadó – Duna Televízió, Budapest. 256 p.
BÁRDI L. 2007. Kína, a letűnt istenek birodalma. Alexandra, Pécs. 288 p.
CHOLNOKY J. 1900: A sárkányok országából. Köves és Boros Kiadóhivatala, Veszprém. 365 p.
CHOLNOKY J. 1930: Az ember drámája. Singer és Wolfner, Budapest. 351 p.
CHOLNOKY J. 1937: A Föld és élete. Világrészek, országok, emberek. Amerika. Franklin Társulat kiadása, Budapest. 612 p.
CSIZMADIA N. 2001: In memoriam Jakucs László. SuliNet
<https://hirmagazin.sulinet.hu/hu/hirek/in-memoriam-jakucs-laszlo>
CZIRBUSZ G. 1893: Balbi Adorján Egyetemes Földrajza a művelt közönség számára. Általános rész és a Nyugoti földségek. Szabó Ferencz kiadása, Nagybecskerek. 713 p.

- ELBIDA Projekt 2024. Antik útikalandok a könyvespolcon. A fáraók országában.
<https://elbidaprojekt.hu/2016/04/a-faraok-orzagaban.html>
- FIAR S. – NAGY B. 2004: Olvadó jövő. General Press, Budapest. 336 p.
- FODOR F. 2006: A magyar földrajztudomány története. MTA Földrajztudományi Kutató Intézet, Budapest.
https://hungarian-geography.hu/konyvtar/kiadv/fodor_foldrajz.pdf
- G. HAJNÓCZY R. (1944): Bengáli tűz I – III. Új Idők Irodalmi Intézet, Budapest. 838 p.
- GYURIS F. – GYÖRI R. 2023. A Magyar Földrajzi Társaság első évtizedei: Célok és nemzetközi kapcsolódások. Földrajzi Közlemények 2023. 147. 3. pp. 233–249. <https://doi.org/10.32643/fk.147.3.1>
- HALÁSZ Gy. 1909: Sarkvidék. Peary az északi sarkon. Nansen jegestengeri útja. Shackleton. Földrajzi Közlemények. 37. 8. 359–366.
- HALÁSZ Gy. 1939: A Föld felfedezői és meghódítói. Révai Nyomda, Budapest.
- HAJDÚ Z. 2020: Czirbusz Géza (1853–1920) – Megemlékezés a tudós tanár halálának 100. évfordulójára. Földrajzi Közlemények. 144. 4. pp. 431–433.
- HÉDERVÁRI P. 1967: Amiről a Föld mesél. Minerva Kiadó, Budapest. 247 p.
- HÉDERVÁRI P. 1981. Évezredek, vulkánok, emberek. Kossuth Kiadó, Budapest. 310 p.
- HUNFALVY J. 1864: Magyar Birodalom természeti viszonyainak leírása. 2. kötet. Emich Gusztáv, Pest. 691 p.
- JAKUCS L. 1959: Felfedező utakon a föld alatt. Gondolat, Budapest. 253 p.
- JAKUCS L. 1962: A fagyúfáklyás expedíció. Sport Kiadó, Budapest. 147 p.
- JAKUCS L. 1964: Cseppkőország mélyén. Móra Kiadó, Budapest. 125 p.
- JUHÁSZ Á. 2009: A kék bolygó vándora. Topográf Kiadó, Budapest. 742 p.
- JUHÁSZ Á. 2012: Gleccserek, a Föld hőmérői. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest. 116 p.
- KARL J. 1930: Idegen tájakon. Vasárnap, Arad, 349 p.
- KESSLER H. – MOZSÁRY G. 1985: Barlangok útjain, vizein. Mezőgazdasági Kiadó, Budapest. 201 p.
- KIESZ, R. 2022: A Magyar Földrajzi Társaság Könyvtára sorozat bibliográfiai feltárása. Magyar Könyvszemle. 138. 3. pp. 339–367.
- KÓHÁTI A. (szerk.) 1977: Változó világ. A változó Föld. TV Egyetem. 107 p.
- KÓHÁTI A. (szerk.) 1979: Úrkutatás a Föld szolgálatában. Műszaki Könyvkiadó, Budapest. 265 p.
- KUBASSEK J. 1989: A veddák földjén – Sri Lanka szigetén. Gondolat Könyvkiadó, Budapest. 254 p.
- KUBASSEK J. 1990: Reguly útján a Sarki-Uralban. Föld és Ég, 1990. 12. szám
- KUBASSEK J. 2003: Tájfunok Tajvan földjén. Medicina Kiadó, Budapest. 334 p.
- KUBASSEK J. 2014: A Himalája magyar remetéje. Panoráma-Medicina, Budapest. 514 p.
- KUBASSEK J. 2016: A Szahara bővületében. 3. kiadás. Medicina Kiadó, Budapest. 464 p.
- LERNER J. 2006: Világutazók atlasza. Szalay Könyvkiadó, Kisújszállás. 384 p.
- LÓCZY D. 2023: 150 év – 150+ kép a Magyar Földrajzi Társaság történetéből. Földrajzi Múzeumi Tanulmányok 1. különszám, 304 p.
- Magyar Földrajzi Társulat alapszabálya. 1872. Budapest
- NÁSFAY B. 1993: Az első magyar „békaember. Búvárharang, 1993/1.
- NEMERKÉNYI A. 2004: Egy „boldog vidék” portréja. A Földgömb, XII. 2004/június. p. 18.
- NÉMETH G. 1993: Föld körüli csavargásaim. Műszaki Könyvkiadó, Budapest. 215 p.
- NÉMETH G. – SZENDRŐ SZ. 1997: Fél lábbal a csúcson. Korona Kiadó, Budapest. 175 p.
- NÉMETH G. 2001: Utas és világ. Flaccus Kiadó, Budapest. 248 p.
- NÉMETH G. 2006: Túl nagy a világ. Flaccus Kiadó, Budapest, 399 p.
- NÉMETH G. 2016: Sör jégkockával – Bevezetés más világokba. Flaccus Kiadó, Budapest. 560 p.
- RÁDAI Ö. 1963: Kalandok a tenger mélyén. Móra Kiadó, Budapest. 142 p.
- RÁDAI Ö. 1986: Háromfejű elefánt napernyővel. Gondolat Könyvkiadó, Budapest. 372 p.
- RÁDAI Ö. 1990: Régészek a víz alatt és a levegőben. Gondolat Könyvkiadó, Budapest. 128 p.
- ROCKENBAUER P. 1986: Amiről a térkép mesél. 3. kiadás, Móra Kiadó, Budapest. 268 p.
- RYBÁR O. 2023: A Cholnoky-család. Veszprém Megyei Honismereti Egyesület, Veszprém. 295 p.
- SZABÓ J. 1980: Hunfalvy János. Akadémiai Kiadó, Budapest. 195 p.
- SZABÓ J. 2022. Másfélszáz éves szemléletváltozások a Magyar Földrajzi Társaságban. Geometodika. 6. 3. pp. 5–14.
- SZILASSI P. 2025. Varázslatos Etiópia – utazás geográfus szemmel. Hibernia Nova Kiadó, Budapest. 208 p.
- TÖRÖK Zs. 1998. Salaam Almásy – Almásy László életregénye. ELTE Eötvös Kiadó, Budapest. 161 p.
- TÖRÖK Zs. Gy. 2025. Kogutowitz – A boldog békeidők atlasza. ELTE Eötvös Kiadó, Budapest. 186 p.
- Uránia 2024. Uránia Tudományos Színház előadásainak gyűjteménye. <https://uraniaresearch.com/gyujtemeny/>
- VOJNITS A. 1990: Utazás a rejtelmes Kelet-Afrikában – Teleki Sámuel nyomában (Az 1988. évi Magyar Tudományos Afrika Expedíció krónikája). Natura, Budapest. 212 p.
- VOJNITS A. 2004: Zeusz trónja – A föld hegységei. Kossuth Kiadó, Budapest. 114 p.
- VOJNITS A. 2004: Bolygónk tüdeje. A Föld erdőségei. Kossuth Kiadó, Budapest. 108 p.
- WEYPRECHT, K. – PAYER, J. 1874: Jelentései az osztrák-magyar éjszaksarki expedíció bizottságához. Földrajzi Közlemények. 2. pp. 233–262.